

гіпотези, наукових відкриттів. А в педагогічній практиці без розвинутої уяви вчителя було б неможливе педагогічне новаторство та зрештою – взагалі живе, цікаве та творче спілкування з учнями.

Перед нами постає завдання, на основі результатів дослідження особливостей мислення та уяви, розробити рекомендації щодо вдосконалення та оптимального використання власного розумового потенціалу фахівцями професій типу “людина – людина”.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. – М.: Флинта; Наука, 1998. – 168 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 512 с.
3. Выготский Л.С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий. – Екатеринбург: УГППУ, 1997. – 244 с.
5. Зубкова І.Ю. Динаміка Я-образу вчителя-професіонала: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2001. – 20 с.
6. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. – Л., 1967. – 213 с.
7. Кулюткин Ю.Н. Психологическая природа деятельности педагога // Творческая направленность деятельности педагога / Под ред. Ю.Н.Кулюткина, Г.С.Сухобской. – Л., 1978. – 124 с.
8. Навакатикян А.О., Крыжановская В.В. Возрастная работоспособность лиц умственного труда. – К.: Здоровье, 1979. – 208 с.
9. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. – М.: Просвещение, 1976. – 150 с.
10. Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т. – М.: Наука, 1985.

The psychological, personalities and social factors of the professional becoming of specialist are analysed in the article. Important qualities of specialist are determined professionally in the profession of type of “people – people” and explored meaningful features of thought and imagination in the professions of this type.

Keywords: professional becoming; professional competence; cognitive activity; professional thought.

Отримано: 26.02.2010

Психологічний зміст професійної діяльності слідчих прокуратури України

Стаття присвячена актуальним питанням психологічного забезпечення слідчо-прокурорської діяльності в органах прокуратури України. Викладені напрямки наукових досліджень психологічного змісту професійної діяльності слідчих прокуратури.

Ключові слова: слідчо-прокурорська діяльність, психологічне забезпечення.

В статье рассматриваются актуальные вопросы психологического обеспечения следственной деятельности в органах прокуратуры Украины. Изложены направления научных исследований психологических аспектов профессиональной деятельности следователей прокуратуры.

Ключевые слова: следственная деятельность в прокуратуре, психологическое обеспечение.

Наукові праці останніх років у галузі юридичної психології свідчать, що слідчі прокуратури України виконують відповідальні завдання в складній обстановці постійного впливу психогенних факторів: інтелектуальних і фізичних перевантажень, постійної концентрації уваги, необхідності ретельного аналізу швидкоплинних ситуацій, що вимагає від слідчих працівників мобілізації психічних функцій.

Професійна діяльність слідчих працівників прокуратури є складною і багатогранною. Їх основні завдання, напрями діяльності та службові обов’язки визначаються основними функціями органів прокуратури, сформульованими в Конституції України (стаття 121) та в Законі України “Про прокуратуру”.

Професійна діяльність слідчих прокуратури здійснюється, як правило, в конфліктних та складних умовах, при значному фізичному та психічному навантаженні. Повсякденне вирішення службових завдань переважно пов’язане з людським фактором, тобто з потребами, прагненнями, бажаннями, відчуттями, індивідуальними особливостями громадян. Часто слідчі прокуратури у своїй роботі зустрічаються з відкритою або прихованою протидією з боку правопорушників, які відверто намагаються уникнути відповідальності чи в тій чи іншій формі вплинути на рішення, що приймаються слідчим. У наслідок того, що слідчі прокуратури знаходяться на передовій боротьби із злочинністю та порушеннями закону, їх діяльність має напружений характер, відрізняється екстре-

мальністю, високими емоційними та іншими психологічними навантаженнями, нерівномірним ритмом роботи. Для того, щоб ефективно виконувати службові обов'язки, професійно успішний слідчий прокуратури повинен володіти високою емоційною стійкістю, працездатністю, розвиненими вольовими якостями. Саме це й зумовлює актуальність порушеної теми дослідження.

Враховуючи актуальність зазначеної тематики, нами було висунуто й розпочато наукову розробку гіпотези дослідження: для успішного здійснення покладених на слідчого прокуратури професійних функцій необхідна спеціальна психологічна готовність.

У відповідності до висунутої гіпотези нами було обрано мету дослідження, яка полягає у розкритті організаційних особливостей психологічного забезпечення службової діяльності працівників слідчих підрозділів прокуратури, визначенні її змісту та структури, а також у розробці відповідних теоретичних і практичних методів і засобів психологічного забезпечення у відповідності до основних напрямів роботи служби психологічного забезпечення.

Психологічні аспекти прокурорської діяльності, система професійно-психологічної підготовки працівників правоохоронних органів досліджувалися у роботах Андросюка В.Г., Бандурки В.В., Ратінова О.Р., Коновалової В.О., Романова В.В., Кондратьєва Я.Ю., Шепітько В.Ю., Казміренко Л.І., Дулова А.В., Столяренка О.М., Єнікеева М.І., Кобеца Г.Г., Шиханцова О.В., Конопльова В.В., Корнева О.М. та ін. Проте сьогодні не можна впевнено говорити про ґрунтовне теоретичне дослідження питань, пов'язаних з психологічним аспектом прокурорсько-слідчої діяльності, та, як наслідок про розвиток всієї системи професійно-психологічної підготовки прокурорсько-слідчих працівників.

Упродовж 2007-2009 років нами вивчалися функції, зміст і умови роботи слідчих прокуратури. За результатами наших власних досліджень ми дійшли висновку, що в їх професійній діяльності можна виокремити ряд найважливіших психологічних особливостей, визначити її структуру, сформулювати основні вимоги, що висуває професія до психологічних якостей спеціалістів.

Результати проведених нами досліджень довели, що відсутність професійної та психологічної готовності до дій в напружених складних ситуаціях негативно впливає на виконання службових завдань, є причиною помилок та похибок, що можуть мати невідворотні наслідки як для професійної діяльності, так і для фізичного та психічного здоров'я працівника. Усунути зазначені недоліки покликани професійний психологічний відбір та професійно-психологічна підготовка прокурорсько-слідчих працівників, які

мають стати обов'язковим атрибутом кадрової роботи на сучасному етапі розвитку системи органів прокуратури України.

Соціально-психологічне дослідження прокурорсько-слідчої діяльності дозволило нам установити психічні закономірності даного виду діяльності та виділити її основні психологічні засади.

За результатами отриманих нами експериментальних даних, психологічна структура професіографічного опису прокурорсько-слідчої діяльності складається з таких елементів:

- професіограма слідчого прокуратури;
- індивідуальний стиль та рівень професіоналізму й майстерності слідчого прокуратури;
- наявність професійних навичок і вмій слідчого прокуратури;
- система професійно-психологічного відбору і розстановки кадрів слідчих прокуратури;
- стиль керівництва слідчого прокуратури;
- налагоджена система професійної орієнтації, професійної підготовки, виховання і формування особистості працівників слідчих органів прокуратури;
- система психопрофілактичних заходів із запобігання професійної деформації прокурорсько-слідчих працівників та її попередження;
- організація робочих місць, робочого часу тощо.

На нашу думку, діяльність прокурорсько-слідчих працівників належить до інтелектуальних видів праці, оскільки в її психологічній структурі домінує когнітивний компонент, тобто основні професійні функції прокурора або слідчого вимагають високої активності мислення (аналітико-синтетичних і логічних операцій), мови в її монологічній і діалогічній формах, значного об'єму довготривалої і оперативної пам'яті, стійкості уваги та розвинутої уваги. При цьому дана діяльність як складна система включає й інші психічні функції, у взаємодії з якими вона обумовлює здатність працівників органів прокуратури до ефективного вирішення професійних завдань.

За класифікацією професій діяльність працівників органів прокуратури, як і інших юристів відноситься до гуманітарних видів професій типу “людина – людина” (“людина – група” і “людина – суспільство”), оскільки вона пов'язана з постійною взаємодією з людьми [3].

У своїй діяльності прокурорсько-слідчі працівники стикаються з необхідністю оцінювати вчинки людей з позицій норм права і закону. При цьому вони спостерігають найрізноманітніші прояви активності людей в кризових ситуаціях їх життя і повинні вирішувати їх долю на

основі норм правосуддя. Тому неодмінно дана професія несе в собі високу соціальну значущість і відповідальність. Як загальну характерну особливість прокурорсько-слідчої діяльності слід зазначити те, що дана діяльність представляє собою складну соціальну відкриту систему, оскільки вона включена в широкий контекст правової системи суспільства і вирішує поставлені державою задачі правосуддя, особистої і суспільної безпеки, боротьби зі злочинністю.

Працівники органів прокуратури України виконують завдання в складній обстановці постійного впливу психологічних факторів: інтелектуально-фізичних перевантажень, значної роботи уваги та пам'яті, необхідності безупинного аналізу ситуацій, що змінюються – все це вимагає від працівника органів прокуратури мобілізації всіх психічних та фізичних можливостей. Тут слід зауважити, що прокурорсько-слідча діяльність має певні особливості, які визначаються специфікою взаємодії “людина-право”. Вони пов'язані з тим, що рівень злочинності зростає та наповнюється новим змістом. Це потребує від працівників прокуратури застосування спеціальних знань, навіть у вузьких та специфічних сферах людської діяльності, нових форм і методів роботи, динамічного розвитку та вдосконалення професійних дій. Крім того, специфіка прокурорсько-слідчої діяльності зазнає впливу факторів, які суттєво її ускладнюють. До них належать екстремальні умови, ситуації та обставини професійної діяльності, які складаються з низки певних чинників.

Грунтуючись на сучасних дослідженнях у сфері правоохоронної діяльності, нами було виділено дві групи несприятливих професійних чинників.

До першої, зокрема, належать:

- недотримання законів у напрямку прокурорського нагляду й розуміння свого обов'язку відповідного реагування на ситуації недотримання закону;
- людські втрати, що відбуваються під час професійної діяльності (загибель співробітників, жертви злочинів, моральне й психологічне травмування, апелювання до відповідного прокурорського реагування);
- загальна дезорганізація життя у місті, на території, на дорозі, незвичайна поведінка громадян (паніка, істерія, підвищена агресивність тощо);
- активізація кримінального елемента – перехід від імітації правослухняності до агресії та застосування фізичної сили;
- усвідомлення відповідальності за свої рішення, вчинки, дії та досягнення необхідного професійного результату;
- особиста небезпека;

- корупційна небезпека (підкуп, обіцянки, погрози), в екстремальних ситуаціях правопорушники та злочинці опиняються у критичних ситуаціях і ладні пообіцяти, запропонувати, надати працівнику певні матеріальні вигоди, щоб уникнути відповідальності.

Ця група чинників здійснює значний морально-психологічний вплив та вимагає від прокурорсько-слідчого працівника високої морально-психологічної підготовленості, мобілізації фізичних та психічних ресурсів особистості, стійкості, самовладання, домінування вольової регуляції [1].

Другу групу складають екстремальні професійно-психологічні чинники, які характеризуються загальним впливом на психіку, що гальмує реалізацію звичайних, відпрацьованих раніше дій, які успішно здійснювалися у відносно спокійних робочих умовах. До них ми віднесли:

- неочікуваність, новизну та незвичність;
- раптовість (більшість важких умов та їх ускладнення розвиваються різко, радикально змінюючи ситуацію, що вимагає від слідчого прокуратури готовності до таких ускладнень, постійної пильності, вміння не розгубитися, швидко знайти вихід);
- дефіцит часу (екстремальні ситуації примушують прокурорсько-слідчих працівників діяти швидко, вчасно реагувати на зміни обстановки і розвиток подій);
- значні навантаження (необхідно діяти в складних умовах, досягати позитивних результатів, використовуючи свої можливості, гранично напружуючись, демонструючи все, на що здатні);
- тривалість навантажень є характерним чинником прокурорсько-слідчої діяльності (навіть кабінетна робота здійснюється в умовах постійного поспіху, вирішення складних завдань, розмов з важкими у спілкуванні людьми, порушення запланованих заходів терміновими задачами, без перерв, у тісноті);
- невизначеність (практично завжди працівникам органів прокуратури доводиться діяти в обстановці інформаційної невизначеності);
- ризик, притаманний будь-якій правоохоронній діяльності.

Чинники професійної діяльності, що ускладнюють роботу слідчих прокуратури, можуть позитивно впливати на психіку працівника, якщо він високо підготовлений морально і психологічно [2].

На нашу думку, для його психічної діяльності в екстремальних умовах іманентним є:

- загострене почуття обов'язку, відповідальності та рішучості, поєднане з бажанням ефективно вирішувати завдання;

- самооблізація;
- енергійність та активність, наполегливість та завзятість у досягненні мети;
- домінування мотивації досягнення;
- підвищені пильність, уважність, спостережливність;
- зібраність і постійна готовність до несподіванок, швидкість реакцій при зміні обставин та виникненні небезпеки.

Для наукового обґрунтування сутності професії слідчого прокуратури обов'язковим є проведення психологічного аналізу її загальної структури, одним з головних результатів якого є створення професіограми прокурорсько-слідчої діяльності. Створення професіограми дозволяє більш виважено та конкретно підійти до питання професійного психологічного добору прокурорсько-слідчих кадрів, а також дозволить розробити ефективні методи та прийоми професійно-психологічного відбору.

Базова професіограма прокурорсько-слідчих працівників повинна комплексно відображати основні сторони їх професійної діяльності та якості, які в ній реалізуються. Тому на початку дослідження нами було взято за мету дослідити ці основні сторони, які виступають загальними рисами (особливостями) такої діяльності та відображають її соціальну сутність, а вже потім переходити до дослідження структурних компонентів цієї діяльності, в яких реалізуються відповідні якості прокурорсько-слідчих працівників.

Отже, основні психологічні особливості професійної діяльності прокурорсько-слідчих працівників нами було виокремлені:

- правова регламентація (нормативність) професійної поведінки прокурорсько-слідчих працівників;
- владний, обов'язковий характер професійних повноважень посадовців органів прокуратури;
- екстремальний характер правоохоронної діяльності;
- нестандартний, творчий характер праці;
- процесуальна самостійність, персональна (для багатьох – підвищена) відповідальність прокурорсько-слідчих працівників.

Діяльність прокурорсько-слідчих працівників досить чітко законодавчо регламентована. Відступ від своїх службових обов'язків, порушення працівником посадових повноважень розглядається як порушення закону і свідчить перш за все про низький рівень його професійної компетентності.

Використання працівником органів прокуратури своїх владних службових повноважень нерідко істотно зачіпає інтереси громадян, юридичних осіб, організацій. Тому надання працівникам органів

прокуратури відповідних повноважень припускає їх розумне використання з урахуванням характеру скоєного винним, ситуації, що склалася, особи суб'єкта, відносно якого застосовуються ті або інші заходи правового характеру.

Професійна діяльність прокурорсько-слідчих працівників через те, що вони знаходяться на передовій боротьби із порушеннями закону, у більшості випадків носить вельми напружений, відповідальний характер, обумовлений виконанням великого об'єму складної, різноманітної роботи в умовах гострого дефіциту інформації і часу, активної протидії зацікавлених осіб, які нерідко ігнорують правові норми. Нервово-психічне навантаження значно посилюється постійною зміною умов праці, порушеннями звичного режиму добової життєдіяльності, вимушеною відмовою від звичайного для багатьох людей відпочинку, що іноді призводить до розвитку стійких станів психічної напруженості, емоційної лабільності, появи невротичних реакцій, психосоматичних функціональних розладів та інших захворювань, які виникають на цьому ґрунті. Тому працівники органів прокуратури повинні відрізнятися гарним фізичним та психічним здоров'ям, витривалістю до значних психофізичних навантажень, високою працездатністю, мати високий рівень нервово-психічної, емоційно-вольової стійкості, що слід розглядати як один з найважливіших чинників їх професійної придатності.

Однією з особливостей роботи прокурорсько-слідчого працівника є те, що йому доводиться мати справу з різноманітними життєвими ситуаціями, долею різних людей, що вимагають індивідуального, творчого підходу, уважного вивчення правовідносин, які виникли в даній ситуації. Тому працівник органів прокуратури повинен володіти не тільки суто професійними правовими та суспільно-політичними, але і спеціальними знаннями з різних областей науки, а також мати досить високорозвинений інтелект.

Процесуальна незалежність діяльності слідчих прокуратури є одним з ґрунтовних принципів здійснення правоохоронної діяльності та правосуддя, згідно з яким кожен слідчий, прокурор, при виконанні покладених на них обов'язків підкоряються тільки закону і не повинні залежати від будь-яких зовнішніх впливів. Виховання прокурорсько-слідчих працівників у дусі підпорядкування Закону формує їх правосвідомість, здатність самостійно ухвалювати рішення, відчуття персональної відповідальності за свої рішення і вчинки. Зазначені принципи процесуальної самостійності та персональної відповідальності прямо закріплені у кримінально-процесуальному законодавстві. Так, у статті 114 Кримінально-

процесуального кодексу України вказано, що “при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення”. Також у цій статті спеціально обумовлені випадки, коли слідчий може не погодитися з думкою прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду або про закриття справи, зберігаючи за собою право подати справу вищестоящому прокуророві з письмовим викладом своїх заперечень.

Отже, такими є основні особливості професійної діяльності прокурорсько-слідчих працівників, які відображають її соціальну сутність. Проте якісний психологічний аналіз професійної діяльності прокурорсько-слідчого працівника, крім соціально-психологічних особливостей, охоплює також її структурні компоненти.

Виокремлення цих структурних компонентів дозволяє доповнити професіограму всієї прокурорсько-слідчої діяльності (опис різних об'єктивних характеристик діяльності), визначити психограму (професійно значущі властивості) особи прокурорсько-слідчого працівника і зрештою, створити надійну систему оцінки і добору кандидатів на службу в слідчі підрозділи прокуратури України.

На думку провідних фахівців у галузі юридичної психології (В.Г. Андросюк, В.І. Барко, Л.І. Казміренко, Ю.Б. Ірхін, В.С. Медведєв), основними компонентами структури професійної діяльності прокурорсько-слідчого працівника як різновиду правоохоронної діяльності виступають: пізнавально-прогностична (когнітивна); особистісна; конструктивна; комунікативна; організаційно-управлінська; виховна (профілактична); соціальна.

Когнітивна діяльність прокурорсько-слідчого працівника характеризується високим ступенем невизначеності первісного, вихідного розумового завдання, невизначеністю шляхів побудови моделей з відновлення дійсних фактів, подій, їх взаємозв'язків, що спричиняє необхідність маніпулювання значною кількістю суттєвих та несуттєвих елементів при проведенні мисленевих операцій.

Вивчення соціальних явищ, їх правовий аналіз, особливості самого процесу пізнання припускають наявність певних когнітивних, особистісних якостей, що становлять в своїй сукупності один з основних чинників професійної придатності.

Функцію формування психологічної готовності до слідчої діяльності в органах прокуратури на сьогоднішній час, здійснює переважно психологічна служба. Безпосередньою метою служби

психологічного забезпечення навчальної та службової діяльності є професійно-психологічний відбір кандидатів на роботу та формування психологічної готовності у працівників органів прокуратури. Формування психологічної готовності відбувається під час психологічної діяльності психологів у всіх напрямках та видах роботи.

Перспективи наших подальших наукових пошуків полягають у розкритті організаційних особливостей психологічного забезпечення службової діяльності працівників слідчих підрозділів прокуратури, визначенні її змісту та структури, а також у розробці відповідних теоретичних і практичних методів і засобів психологічного забезпечення у відповідності до основних напрямів роботи служби психологічного забезпечення.

Досягнення цієї мети нами планується шляхом експериментального вивчення різних аспектів організації психологічного забезпечення слідчо-прокурорської діяльності, формування психологічної готовності до різних видів слідчо-прокурорської діяльності, узагальнення та аналіз вітчизняного практичного досвіду та досвіду зарубіжних країн.

Список використаних джерел

1. Ірхін Ю. Б. Формування концептуального підходу до визначення критеріїв професійно-психологічного відбору кандидатів на керівні посади органів внутрішніх справ відповідно до сучасних вимог / Ю. Б. Ірхін // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за ред. Максименка С. Д. – Т. VI, випуск 4. – К.: ГНОЗІС, 2004. – С.122-133.
2. Ірхіна С. М. Профорієнтація та професійно-психологічний відбір в органах внутрішніх справ України: Навчальний посібник / С. М. Ірхіна. – К. : РВЦ КНУВС, ДП “Друкарня МВС”, 2007. – 92 с.
3. Кулагин Б. В. Основы профессиональной психодиагностики / Кулагин Б. В. – Л. : Медицина, 1984. – 216 с.

Article presents pressing questions of psychological maintenance of investigatory activity in bodies of Office of Public Prosecutor of Ukraine. Directions of scientific researches of psychological aspects of professional work of inspectors of Office of Public Prosecutor are stated.

Keywords: investigatory activity in Office of Public Prosecutor, psychological maintenance.

Отримано: 22.03.2010